

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

2021

TIMARAKA: 70

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na tipheji ta 11.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO:

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:
XIYENGE XA A: Xikambelantwisiso (30)
XIYENGE XA B: Nkomiso/Nkatsakanyo wa ndzima (10)
XIYENGE XA C: Ntivoririmi na matirhiselo ya ririmi (30)
2. Hlaya switsundzuxo HINKWASWO hi vukheta.
3. Hlamula swivutiso HINKWASWO.
4. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
5. Khwatihata emakumu ka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA.
6. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka papila ra swivutiso.
7. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.
8. Landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.
9. Ndzinganyeto wa maavelo ya nkarhi:
XIYENGE XA A: Timinete ta 50
XIYENGE XA B: Timinete ta 30
XIYENGE XA C: Timinete ta 40
10. Tsala swi basa no vonaka.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya XITSHURIWA xa A, u languta na xa B kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka swona.

XITSHURIWA XA A**MUHLOTI WA TINYARHI TI VUYA HI YENA**

1	Dongolwani a a nga twanani na mindzhuti ya tinyoka. Loko a vuya eku hungaseni na van'wana vavanuna, loko a nga si hlamba mandla, a a rhanga hi ku funungula nkambana, ku vona leswaku ku xeviwa hi yini. Loko a kuma yi ri miroho, nkambana a wu haha empfhukeni. ... Leswi a a rhandzisa swona nyama, no etlela a a nga etleli. A a ba xibunu loko lavan'wana va ha tiphina hi vurhongo, a rhangisana na mpfici wa yena wa timbyana ku ya kambela mintlhamu ya yena. Timbyana ta kona onge na tona a ti lo thusiwa hi nyama. Loko ti kala ti twa khwela, a ti nga khomakhomeki; a ti rheta bya nhlampfi ematini. ... Hambileswi nawu a wu bava wu khalakhasa mayelana na ku hlota, eka Dongolwani a swi nga vuli nchumu. A swo nghena hi le ka ndleve ya ximatsi swi ya huma hi le ka ya xinene.	5 10
2	Tihosi na maphorisa va ringetile hi tindlela hinkwato ku sivela vanhu ku hlota. Va tindleve va yingisile. Dongolwani a yima hi rito ra leswaku swiharhi a hi swa munhu, i swa nhova, un'wana na un'wana a nga ha hlota hi ku rhandza. ... Siku rin'wana tanihi ntolovelu, u vindzukile ka ha te mphii, a vitana timbyana ta yena hi xinangana xa xipene, a kongoma enhoveni ku ya kambela. ... a tinyikela kwale mintlhamu ya yena yi nga kona. ... Loko ti fika ti ku kengere, to kuma leswaku i nyarhi yi nga phasiwa. Ti mpfhumpfhile ti ya kona, kambe nyarhi yi nga ri na mhaka, yo tama ya ha tietlelerile. Loko ti tshunela ekusuhi swinene, a yo gwaba hi timhondzo. ... Dongolwani u lo na vona leswaku a yi pfuki, o duma a ya kona a yimiserile xihloka xa yena ehenhla ku ya eku khembiseni.	15 20
3	Loko ku sele magoza mangari mangani ku va a fikela nyarhi, yin'wana ya timbyana ta yena yo ya kota ku koka nyarhi liya hi ncila. Nyarhi liya yi pfukile hi matimba yi lava ku hlasela mbyana liya, ivi ntlhamu na wona wu ku ndzi kona a wu yi helo. Vurhena hinkwabyo bya nyarhi byi pfuka hi matimba. Yi tlulela ehenhla, yi gwimba ntlhamu, yi rhendzeleka na ximudyana lexi ntlhamu lowa nsimbhi a wu bohiwile eka xona. ... Timbyana na tona to sungula ku vukula ti ri karhi ti tlhelela endzhaku, ti swi vona leswaku a yi vhikeki. Dongolwani na yena u swi vonile xikan'we leswaku namuntlha ri n'wi xele kambirhi. Na yena u sungurile ku tlhelela endzhaku hikuva a a swi tiva kahle leswaku loko yo tsema, a a ta va a lo vona ntsena ku xa ka rona. Hi nkarhi lowu se nyarhi a yi thukutherile, yi bava yi khalakhasa. ...	25 30

- 4 Dongolwani u tlhenthile hi xindzhaku hi ku vona leswaku nyarhi leyi a yi nga tiyimiselangi nchumu handle ko rihisela. Nyarhi yi hudurile ntlhamu hi matimba. Ntlhamu wu kala wu ku e, Xikovela i hosi, wu tsemeka. Kusuka kwalaho nyarhi a ya ha vutisangi lomu Dongolwani a nga kongoma kona, yi lo sungula hi ku kandziya ximbyanyana nkolo, se yi kongoma Dongolwani. Ku swi vonisa leswi, u lo kongoma ntoma, tanihi yingwe o galagala! Nyarhi yi fikile yi gamba ntoma hi matimba, ntoma wu dzinginika onge wu ngo wa. Dongolwani yena a a ri kwale manembenembeni. Ku ri u gonyise ku yini murhi lowu, na yena hi byakwe a nga zangi a swi tiva. Nyarhi yi rhendzelekile na ntoma yi ri karhi yi wu hima hi gelevendze. Nkarhi wolowo Dongolwani a a omelerile na rhavi. Hala tlhelo minyuku kololo, hi ku chuwa. Endzhaku ka nkarhi yi sukile yi famba. ... 35
- 5 Le henhla ka ntoma na kona a swi nga n'wi fambeli kahle Dongolwani. Leswiya a nga tshama ehenhla ka rhavi, a a nga swi vonangi leswaku kwala tlhelo ku na xisaka xa mimpfindlopfu. Nkarhi lowuya nyarhi yi nga ku dodombaneni na ntoma, mimpfindlopfu na yona a yi sungula ku kufumela. Yi rhurhumela hi vurhena yi lava lomu yi nga ta deva kona. Dongolwani hi ku twa ku karhala u tlakukile a hlometela leswaku hakunene nyarhi yi fambile. Leswiya a tlakukaka a tlhontlha xisaka xa mimpfi hi nhloko. Ko va loko a yi kandziyile ncila, yo vuya na yena. U te hi yena wa tiyisela, a twa miri wu foma wu zazamela hinkwawo. A vona swi antswa ku tinyikela eka nyarhi ku tlula ku lumeteriwa hi mimpfindlopfu. ... A ku a nga kalakala, a ehleketa leswaku kumbe u to va a tivitanela nyarhi kumbe maphorisa. ... 45 50

[Xitshuriwa lexi xi hundzuluxeriwile xi huma eka tsalwa ra *Tihakata* hi CM Phephenyana, pheji 1–4]

NA

XITSHURIWA XA B

[Xitshuriwa xi huma eka webusayiti ya www.huntforever.org]

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 I vamani lava a va ringeta ku tshinya vaakatiko leswaku va hambana na mhaka ya ku hlota? (2)
- 1.2 Boxa leswi a swi endla leswaku Dongolwani a nga chavi ku ya enhoveni a ri yexe. (1)
- 1.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. 'Le henhla ka ntoma na kona a swi nga n'wi fambeli kahle Dongolwani.' Ku ya hi xitshuriwa lexi ku va Dongolwani swi nga n'wi fambeli kahle swi vula ku va a ri ...
- A ekhombyeni.
B ekhotsweni.
C ekhosweni.
D ekhonweni. (1)
- 1.4 U swi tivisa ku yini leswaku Dongolwani a a nga yingisi loko a tshinyiwa? (2)
- 1.5 Nyika ku yelana loku nga kona eka nhlokomhaka na hungunkulu ra xitshuriwa lexi. (2)
- 1.6 Hi xihhi xivangelo xo va Dongolwani a khandziyile emurhini endzhaku ka loko Nyarhi yi ta va yi tsemile ntlhamu? (2)
- 1.7 Hikokwalaho ka yini timbyana ti sungurile ku tthelela endzhaku ematshan'weni yo hlasela nyarhi. (2)

- 1.8 Hlamusela leswi landzelaka hi marito ya wena n'wini:
- 1.8.1 A a ta va a lo vona ntsena ku xa ka rona. (2)
- 1.8.2 Ko va loko a yi kandziyile ncila. (2)
- 1.9 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka xitshuriwa lexi? (2)
- 1.10 Ku va Dongolwani a vonile swi antswa ku dlayiwa hi nyarhi ku ri na ku lumiwa hi mimpfindlopfu swi kombisa yini? (2)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA B

- 1.11 Hlamusela hungunkulu leri humelerisiwaka hi xitshuriwa xa B. (2)
- 1.12 U nga swi tsundzuxa yini swimunhuhatwa leswi nga eka xitshuriwa xa B mayelana na leswi swi swi endleke? (2)
- 1.13 U vona onge ku nga endliwa yini ku sivela leswi endliweke hi swimunhuhatwa swa xitshuriwa xa B? (2)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A NA XA B

- 1.14 Hi kwihi ku yelana loku nga kona eka leswi humelerisiwaka hi xitshuriwa xa A na xitshuriwa xa B? (2)
- 1.15 Kombisa ku hambana loku nga kona eka xitshuriwa xa A loko xi pimanisiwa na xitshuriwa xa B. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2: KU KOMISA HI MARITO YA WENA N'WINI**

Hlaya XITSHURIWA xa C lexi nge: 'Leswi munhu a vuyeriwaka hi swona loko a nyikela hi ngati' kutani u tsala nkomiso hi marito lama nga hundziki **90** u kombisa **hilaha munhu loyi a nyikelaka hi ngati a vuyeriwaka hakona**. Nkomiso wa wena wu fanele wu va hi xivumbeko xa ndzimana kambe u katsa timhakankulu ta nkombo (7).

LEMUKA:

1. Komisa hungu leri u humelerisa timhakankulu ta NKOMBO hi marito lama nga hundziki 90.
2. U fanele ku tsala nkomiso/nkatsakanyo wa wena hi xivumbeko xa ndzimana leyi twalaka.
3. A wu FANELANGI ku tsala nhlokomhaka eka nkomiso/nkatsakanyo wa wena.
4. Kombisa nhlayo ya marito emakumu ka nkomiso/nkatsakanyo wa wena.

XITSHURIWA XA C**LESWI MUNHU A VUYERIWAKA HI SWONA LOKO A NYIKELA HI NGATI**

Swi kahle ku va munhu un'wana na un'wana a nyikela hi ngati ku pfuna munhu un'wana loyi a yi lavaka. Ku endla leswi a wu pfuni munhu loyi ntsena kambe na wena n'wini wa tipfuna eka rihanyu ra wena. Tisekondi tin'wana na tin'wana ta ntlhanu ku na munhu loyi a lavaka ngati, ku nga va ku ri timhaka ta rihanyu kumbe nghozi laha swi lavaka munhu a engeteleriwa ngati. Loko u nyikela hi ngati wa kamberiswa leswaku a wu na mavabyi yo karhi emirini wa wena, leswi pfunaka leswaku u kuma vutshunguri ka ha ri na nkarhi.

U fanele u dya no nwa murhi u nga si nyikela hi ngati ya wena leswaku ku nga vi na switandzhaku swo karhi. Ku nyikela hi ngati swi nga hunguta ku va munhu a hlaseriwa hi mavabyi ya mbilu. Swi nga pfuna ku hunguta mafurha lawa ya nga kona emirini wa munhu leswaku ya nga tlakuki, ya vanga mavabyi man'wana. Ku nyikela hi ngati swi pfuna ku hunguta matimba ya swakudya leswi nga lavekiki emirini wa munhu. Ngati ya hambanisiwa ku ya hi swiphemu swo karhi leswaku yi ta yisiwa eka swibedhlele swo hambanahambana ku ya pfuna vanhu ku ya hi swilaveko swa vona.

Munhu un'we eka dzana ra vanhu laha misaveni wa xaniseka hi vuvabyi bya swiribyana leswi humaka endzeni ka yena a hetelela a endliwa vuhandzuri leswaku ku susiwa swiribyana leswi. Ku va munhu a nyikela hi ngati minkarhi yo tala swi nga pfuna leswaku a nga ngheniwi hi mavabyi ya swiribyana eka tinsu. Vantshwa vo tala va le ka xiyimo xa le henhla xo va va kuma vuvabyi bya xivindzi hikokwalaho ka hanyelo ra vona ro va va nga tihlayisi. Leswi swi nga endla leswaku va hetelela va khomiwa hi vuvabyi bya xivindzi. Loko u nyikela hi ngati swi nga pfuna leswaku xivindzi xa wena xi tshama xi hanyile kahle, xi tirha hi mfanelo. Munhu a nga fanelangi ku ehleketela yena ntsena kambe u fanele a ehleketela van'wana hi ku nyikela hi ngati, leswi nga ta endla leswaku a titwa a tsakile ku va a hlayisile vutomi bya munhu un'wana.

[Xitshuriwa lexi xi hundzuluxeriwile xi huma eka webusayiti ya www.rediff.com]

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI

XIVUTISO XA 3: XINAVETISO

Hlaya xinavetiso lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D

Vutomi byo tsokotsoko, hi **Hulett's** ...
leyi endlaka nkarhi wa tiya wu va wa nkoka.

Nkoka lowu nga eckukeleni ra
buraweni kumbe ro basa paa! Ku
hava khampani yin'wana leyi
endlaka chukele ro tsokombela
ku fana na leyi. I chipani wa
chipani. Xava khilogiremu yin'we
hi R20,00 u nyikiwa yin'wana
mahala.

Making Every Day Sweeter

Ku endla siku rin'wana na rin'wana ri ku tsokotsoko!

Tel. 010 772 8000 Cell. 090 445 7263

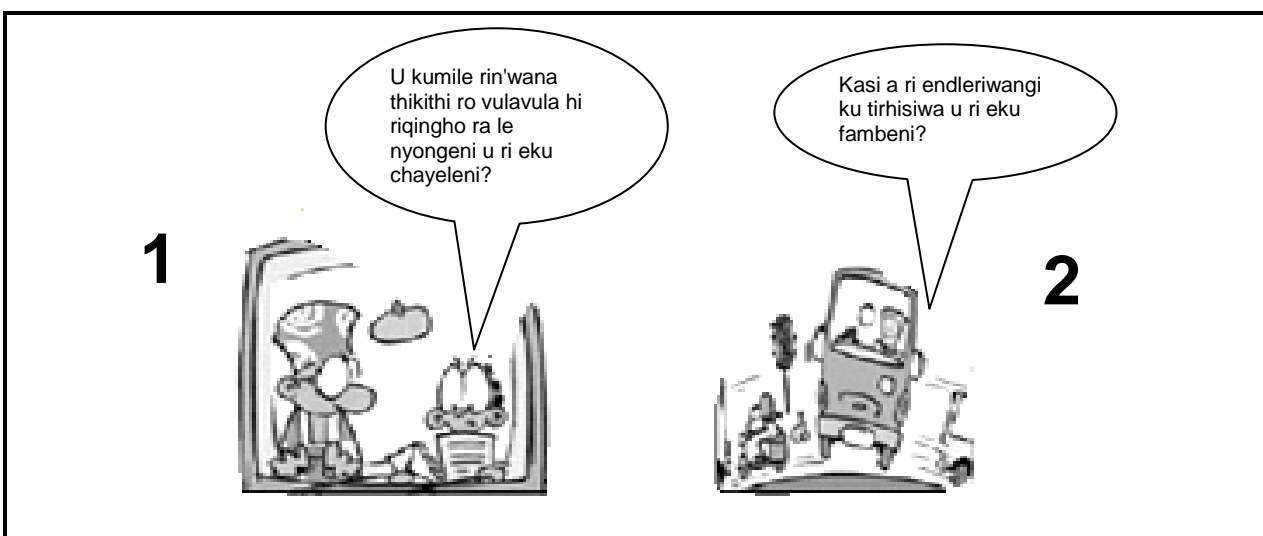
[Xifaniso lexi xi huma eka webusayisiti ya www.hulettssugar.co.za]

- 3.1 Boxa vito ra khampani leyi navetisaka chukele eka xinavetiso lexi. (1)
- 3.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Marito ya 'Ku endla siku rin'wana na rin'wana ri ku tsokotsokoo!' i ... xa xinavetiso lexi. (1)
- A xilogeni
B xitiviso
C xinavetiso
D xitsokomberisi
- 3.3 Hi wihi nkoka wo va ku tirhisiwile rito tsokotsoko, eka xinavetiso lexi? (2)
- 3.4 Hi wihi mboyamelatlhelorin'we lowu humelerisiwaka hi xivulwa lexi nga laha hansi? (2)
- 'Ku hava khampani yin'wana leyi endlaka chukele ro tsokombela ku fana na leyi.'
- 3.5 Marito ya 'Xava khilogiremu yin'we hi R20,00 u kuma yin'wana mahala' ya na nkucetelo muni eka vaamukeri va hungu? (2)
- 3.6 U vona onge vanhu lava nga eka xinavetiso lexi va titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]**XIVUTISO XA 4: KHATHUNI**

Xiyisisa khathuni leyi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

XITSHURIWA XA E

[Khathuni leyi yi hundzuluxeriwile yi huma eka webusayiti ya www.mamataxi.com]

- 4.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhakwa leswi swi nga eka khathuni leyi swi vulavulaka swi ri eka wona. Seketela nhlamulo ya wena. (2)

- 4.2 Ku va ximunhuhatwa lexi nga eka nomboro ya 1 xi vutisa lexi nga eka nomboro ya 2 loko ku ri leswaku xi kumile rin'wana thikithi swi kombisa yini? (1)
- 4.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Ku va ximunhuhatwa lexi nga eka nomboro ya 2 xi ku: 'Kasi a ri endleriwangi ku tirhisiwa u ri eku fambeni?' swi kombisa leswaku a xi xiximi ...
- A nawu.
B vanhu.
C phorisa.
D gondzo. (1)
- 4.4 Hikokwalaho ka yini ximunhuhatwa lexi nga eka nomboro ya 2 xi hlamula hi ku tlhela xi vutisa xivutiso ematshan'weni yo hlamula hi mfanelo? (2)
- 4.5 Xana u nga vula yini ehenhla ka endlelo ra ximunhuhatwa xa nomboro ya 2 ro tirhisa riqingho ra le nyongeni xi ri eku chayeleni ka movha? (2)
- 4.6 A wu ta titwa njhani loko a ku ri wena u hlamuriwaka xivutiso hi xivutiso? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- [10]

XIVUTISO XA 5: PROSI

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F

Va lo na heta ku bula, Khomaxilebvuu o luvii, a tsutsumela riqingho leri a ri ri ehofisini ya yena kasi loko a ri Mbitsini u lo tisalela ehofisini **ya yena** a ri karhi a tidyela marhambu ya nhloko mayelana na siku ra ntshamo wa huvo.

'Loko ndzo tshika nkarhi lowu wu wunguka ndzi nga hakutelangi huvo leyi leswi swi ndzi dyaka, swi ri ndzi ta va ndzi ri ntlunya wa mitlunya,' ku hlambanya Mbitsini. 5

'Kambe hambu ndzo phofula leti nga exifuvuni xa mina swi ta ndzi pfuna yini? Leswi na wona ntshamo wa kona wu nga lo ntlwii hi vaahluri vo voyamelatheloriwe ke Hambu ku ri sweswi, ho vulavula hi ntshuxeko a ku na xa ntshuxeko xa laa, handle ka rintsenantsena na rikumbekumbe ro langutela xihlovo xa le mahlweni. **A ri te siku na mina ndzi ta hoxa ra mina ra vusiwana,**' ku gimeta Mbitsini. 10

Siku ra ntshamo ri fikile. Tanihi Khomaxilebvuu, na yena Mbitsini u komberiwile leswaku a va un'wana wa lava va nga ta pfuneta laha na lahaya mayelana na vuamukelo bya vayeni. Hakunene ntshamo wu sungurile ti ri karhi ti gwabana leto ka ti nga si tshama ti hlangana loko tin'wana ti tshwukiselanile mahlo ti tlhela ti quphisana fole. Mikarhi yo **tala** ntshamo a wu jiyela hikuva lava swinhlokwana a va nga hlweli ku vhuma tinghoma ta swihluku na misingu kasi van'wana a va khomiwa hi madimoni ... 15

[Xitshuriwa lexi xi hundzuluxeriwile xi huma eka *Mbhombhela* hi MM Marhanele, p.57]

- 5.1 Hi wihi ntirho wa xilandzi lexi tikisiweke eka rito leri nga eka xivulwa lexi nga laha hansi
Kambe hambani ndzo phofula leti nga exifuveni xa mina swi ta ndzi pfuna yini? (1)
- 5.2 Yisa xivulwa lexi nga laha hansi eka tlhelo ra nandzulo.
Siku ra ntshamo ri fikile. (1)
- 5.3 Nyika ntirho wa ribumabumeri leri tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.
Loko a ri Mbitsini u lo tisalela ehofisini **ya yena** a ri karhi a tidyela marhambu ya nhloko mayelana na siku ra ntshamo wa huvo. (2)
- 5.4 Tlhela u tsala xivulwa lexi nga laha hansi kambe xi ri eka vunyingi.
A ri te siku na mina ndzi ta hoxa ra mina ra vusiwana. (2)
- 5.5 Hikahata xivulwa lexi nga laha hansi hi mfanelo.
Leswi na wona ntshamo wa kona wu nga lo ntlwii hi vaahluri vo voyamelatlhelori'we ke. (2)
- 5.6 Vumba xivulwa xin'wana hi rito leri tikisiweke kambe u humelerisa nhlamuselo yin'wana yo hambana na leyi nga laha hansi.
Mikarhi yo **tala** ntshamo a wu jiyela hikuva lava swinhlokwana a va nga hlweli ku vhuma tinghoma ta swihluku na mingu. (2)

[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO HINKWAWO: 70